

Gazsó Ferenc

NEMZEDÉKI ORIENTÁCIÓK INSTABIL TÁRSADALMI KÖRNYEZETBEN

Az államszocializmusból az ismeretlenbe haladó magyar társadalom fiatal nemzedékének ez idáig nem adatott meg a rendszerváltozáshoz fűződő pozitív remények beteljesedése. A fiatal generáció a rendszerváltozáshoz eleve sem fűzte ugyan a jóléti állam azonnali eljövételének reményét, bizonyosan nem számított azonban arra sem, hogy az ifjúsági életszakaszhoz képest végtelen hosszúnak tűnő ideig neki kell a változások terheit elsősorban viselnie. Egyszóval a rendszerváltozás kezdetén optimistábban ítélte meg az ország kilátásait és saját esélyeit a valóságosnál. Türelme máig sem fogyott el, a perspektivikus remények azonban jórészt elbizonytalanodtak és részben szertefoszlottak. A fiatal nemzedék óriási többségét a vesztesek oldalára sodorták az elmúlt évek társadalmi fejleményei. Ez a státusz nem teljesen szokatlan, hiszen a társadalom generációs metszetével foglalkozó kutatások már a nyolcvanas évtizedet is a fiatal generáció szükségállapotaként jellemezték.

Ma pedig az ifjúság azzal kényszerül számot vetni, hogy még huzamos ideig olyan társadalomban kell élnie, amelyben a magántulajdon és piacgazdaság kiépítésének elhúzódó folyamatai időben meglehetősen távolra helyezik a jóléti állam színre lépését. A társadalmi szerkezet gyökeresen átalakul ugyan, s ennek a változásnak a fiatal nemzedék körében is kétségtelenül lesznek nyertesei. Az ifjúságot azonban ezernyi tapasztalat figyelmezteti arra, hogy a társadalmi változások hozadékát a mostani fiatal nemzedékből csak a leginkább szerencsések fogják élvezni. Egyelőre a strukturális változások leginkább érzékelhető következménye az ifjúság körében is a mindent átható polarizáció, amely újfajta társadalmi tagoltságot eredményez. A részben öröklődő családi-társadalmi előnyök és hátrányok a társadalom generációs metszete mentén kiváltképp erőteljesen halmozódnak és sűrűsödnek. A makrostruktúrában új hatásmechanizmusok lépnek működésbe. A társadalmi tagoltság immár nem a munkamegosztási pozíció primátusára épül. Minden jel szerint olyan társadalom felé tartunk, amelyben — a letűnt államszocializmussal szemben — a társadalmi szerkezet jellegzetességeit és fő folyamatait, nem különben az egyének mozgásterét elsősorban a javak három csoportjának társadalmi eloszlása és birtoklása határozza meg. A piacorientált és a magántulajdonon alapuló gazdaságban a tulajdon visszanyeri struktúraképző szerepét, kialakul egy belülről is tagolt tulajdonosi osztály, amely a maga előnyös társadalmi státuszát a kultúra területén is érvényre kívánja juttatni. E folyamat elkezdődött ugyan, a magántulajdonosi osztály azonban igazából a kialakulás stádiumával jellemezhető. Ennélfogva a társadalmi

szerkezet fő jellegzetességeit ma még elsősorban nem a tulajdonon alapuló különbségek és egyenlőtlenségek szabják meg. E faktor súlya és szerepe azonban gyorsan növekszik, a társadalmi struktúra fő folyamatait egyre inkább a tulajdonra épülő tagoltság határozza meg.

Számos jel szerint a mai társadalmi szerkezet alapvető jellegzetessége a szellemi tőke strukturális szerepének felértékelődése. E faktor nem csupán a makroszerkezeti változásokban, hanem az egyének társadalmi esélyeinek alakulásában is meghatározó szerepet tölt be. A rendszerváltozással összefonódó gazdasági, társadalmi folyamatok egyébként is a tudás általános felértékelődését eredményezhetik. Ez nem csupán a hatalmi viszonyokban és a tulajdon területén érhető tetten, hanem a munkamegosztás teljes rendszerében érvényesül. Éppen ezért az ifjúságot egyre kedvezőtlenebbül érinti a közoktatás igen szűkös társadalmi áteresztő-képessége. Arról van szó, hogy a jó minőségű oktatáshoz már alapfokon is csak a kisebbség tud hozzájutni. Még inkább így van ez a középfokú képzésben, ahol az úgynevezett elitiskolák, vagy a munkapiacra elhelyezkedési esélyt adó szakképző intézmények elérhetetlenek a család pótlólagos erőforrásainak mobilizálása nélkül. A valóban konvertálható oktatás tehát egyre inkább olyan társadalmi érték, amihez rendkívül nehezen lehet hozzájutni. Nem nehéz prognosztizálni, hogy a színvonalas oktatás iránti lakossági igények hazánkban is gyors ütemben fognak növekedni, nagyjából olyan mértékben, ahogyan a munkaerőpiacon és a társadalom egyéb szféráiban a tudás és a képzettség kézzelfogható (anyagiakban is kifejeződő) módon felértékelődik. Ebben a szituációban a politika válaszút elé kerül. Az ifjúság érdekeit akkor szolgálná, ha biztosítaná az iskolázási esélyek érezhető javulását, más szóval elérhetővé tenné a tudástőke megszerzését a semmilyen tőkefajtát nem birtokló rétegek számára is. Az elmúlt négy esztendőben azonban az oktatáspolitikai nem erre az útra lépett. A közoktatásban nem történtek ugyan drasztikus diszkriminatív lépések, kilátásba helyezték azonban a tandíjrendszert, az úgynevezett szelekciós küszöbök számának növelését, a korai szelekció érvényesítését, miáltal a tehetősebb rétegek már igen korán sajátos iskolai pályára terelhetik gyermekeiket, miközben az állam a fiatalok nagy tömegeinek a 10 évfolyamra meghosszabbított általános iskola lehetőségét kínálta, azt a látszatot keltve, hogy ezáltal nagy lépés történhet az iskolázási esélyek közelítésében, hiszen az úgynevezett nemzeti alapműveltséget immár minden fiatal megszerezheti.

Ezzel az elmúlt években favorizált stratégiával szemben a fiatal nemzedék érdekeinek egy olyan megoldás felelne meg, amely a közoktatás valódi expanziójának kibontakoztatásával fonódik egybe. A teljes értékű (érettségivel záruló) középfokú oktatás lehetőségének kiterjesztéséről van szó, amely csökkentené nagymértvű lemaradásunkat a nyugati világtól. Ez a fejlesztési stratégia tenné lehetővé, hogy a társadalmi szerkezetben uralkodó polarizáció ne öltessen kizárólagos és mindent átható jelleget, s ezáltal lehetne megalapozni, hogy a fiatalok mobilitási és munkapiaci esélyei valamelyest javuljanak.

Könnyű belátni, hogy az oktatás expanziójához az ifjúságnak alapvető érdekei fűződnek. Ám a mostani gazdasági körülmények közepette az ilyenfajta igények könnyűszerrel elháríthatók a forráshiány emlegetésével. Évek óta az tapasztalható, hogy az elosztásban érvényesülő preferenciák rendszerében az oktatási ráfordítások ismételten és monoton módon a halasztható teendők csoportjába sorolódnak, ami éppen olyan súlyos feszültségeket gerjeszthet, mint a munkanélküliség, az infláció vagy a szociális védőháló hiánya.

A helyzet az, hogy a hazai lakosság túlnyomó többsége és maga az ifjúság is feladta a gyors gazdasági felemelkedés reményét. Tudomásul vette a személyes életnívó stagnálását, illetve csökkenését. Nehezen lehetne azonban a társadalommal elfogadtatni, hogy a felnövekvő nemzedék jelentős része az igényes iskolázás lehetőségeiből is kiszorul. Valamiben ugyanis az emberek reménykedni akarnak. Az utódnemzedék jövője iránti elkötelezettség a társadalmi érvényesüléshez szükséges oktatás elérésével kapcsolódik elsősorban egybe. Ha az oktatásban való részvétel reménye is szertefoszlik, akkor az alsó rétegekhez tartozók számára tulajdonképpen semmi nem marad, ami a társadalmi integrációhoz kapcsolná őket.

A társadalom generációs metszete mentén régóta fennálló feszültségek halmozódnak. A kérdés az, hogy mindez miként érinti az ifjúság társadalmi közérzetét és magatartását, a társadalomhoz való viszonyát. A következőkben — egy 1994-ben végzett országos reprezentatív felvétel¹ alapján — a makrotársadalmi folyamatok ifjúságot érintő hatásait és következményeit igyekszünk számba venni.

1. A rendszerváltozás generációs fogadtatása

Az ifjúság körében végzett korábbi kutatásaink² alapján tudjuk, hogy a fiatalok túlnyomó többsége a rendszerváltozást elsősorban a gazdasági hanyatlás megállításának és a jövedelemtermelő-képesség folyamatos javulásának reményével kapcsolta egybe. Két esztendővel ezelőtt a mintába vont fiatalok egynegyede még kifejezetten derűlátóan vélekedett a gazdaság állapotáról és a várható fejleményekről. Akkortájt a fiatalok mintegy 40 százaléka reménykedett abban, hogy rövidesen az országra köszönt a gazdasági prosperitás időszaka. A gazdaság további hanyatlására vonatkozó feltételezést a válaszadók alig egyharmada osztotta.

A nemrég befejezett empirikus felvétel ezúttal arról tanúskodik, hogy a fiatal nemzedéket rendkívül megviselték az elmúlt évek növekvő gazdasági feszültségei, a nehezen elviselhető létbizonytalanság, egzisztenciális fenyegetettség, a gazdaság és az életkörülmények megállíthatatlannak tűnő hanyatlása. Mindezt az ifjúság — számokban kifejezve — a következőképpen érzékeli.

1. táblázat

A rendszerváltozás hatása az ország gazdasági helyzetére és az életszínvonalra az ifjúság megítélése szerint (százalékban)

Értékelő vélemények	Hogyan változott az ország gazdasági helyzete?		Hogyan változott az állampolgárok életszínvonala?	
	1992	1994	1992	1994
javult	25,8	6,2	–	2,6
romlott	44,3	79,1	–	91,2
nem változott	29,9	14,7	–	6,2

Külön is figyelmet érdemel a fiatalok közvélekedésének azon jellegzetessége, mely szerint az életszínvonal jóval drasztikusan rosszabbodott az elmúlt években, mint maga a gazdasági helyzet. Mindez önmagában is elégedetlenséget gerjeszthet, hiszen a fiatalok többsége úgy értékeli, hogy az indokoltnál nagyobb mértékben hártották az átalakulás terheit a munkavállalói népességre. A fogyasztás további visszafogása pedig heves reakciókat válthat ki az ifjúság körében is, éppen azért, mert úgy érzékelik, hogy a hatalom már eddig is az indokoltnál nagyobb terhet hárított az állampolgárokra.

Megcsappantak a gazdaság fellendülésébe vetett remények is. Ma már a fiatalok alig több mint egyötöde (26%) bízik abban, hogy belátható távlatban a gazdasági hanyatlás és stagnálás megszűnik. Sőt, a mintába vontak egyharmada további erőteljes gazdasági hanyatlást prognosztizál, csaknem egyötöde pedig a stagnálást tekinti a legvalószínűbb állapotnak. Még inkább pesszimisták a fiatalok az életszínvonal várható alakulását illetően. Pozitív változást legfeljebb egyötödük remél, viszont a fiatalok csaknem fele további tartós hanyatlásra számít.

A gazdaságra és az életszínvonalra vonatkozó értékelő vélemények kevéssé szóródnak a szocioökonómiai változók mentén. Mindössze az ifjúság egy rétegében tapasztalható a mintaátlagtól eltérő értékelés. Nevezetesen a fiatal értelmiségiek az átlagnál kedvezőbben ítélik meg az ország gazdasági helyzetének eddigi és várható alakulását. Természetesen nem arról van szó, hogy az e réteghez tartozók többsége gazdasági prosperitást regisztrálna. A különbség mindössze annyi, hogy az értelmiségi fiatalok körében a minta egészére jellemző átlaghoz képest néhány százalékkal magasabb a gazdasági kilátásokat pozitívan megítélők aránya. Ugyanakkor ez a réteg az életszínvonal eddigi hanyatlását az átlagnál is nagyobb mérvűnek érzékeli, következésképp még kevésbé fogadja el, hogy az életfeltételek drasztikus hanyatlását kizárólag a gazdaság gyenge teljesítménye magyarázza. Ebben a környezetben tehát az úgynevezett túlzott fogyasztás sokat hangoztatott tézise aligha találhat kedvező fogadtatásra.

Az ifjúság megítélése szerint az életfeltételek drasztikus és a gazdasági teljesítmény csökkenését is meghaladó mérvű romlása távolról sem azonos mértékben

érinti a társadalom különböző rétegeit. Az ifjúság határozott képpel rendelkezik a rendszerváltás nyerteséről és veszteséről. A korábbi dichotóm sémával szemben azonban e kérdésben ma már jóval árnyaltabb felfogás figyelhető meg. Amíg két esztendővel korábban a társadalom tagoltságára vonatkozó felfogást olyan társadalomkép jellemezte, melynek egyik pólusát a hatalmat és a tulajdont birtokló osztályok, a másikat pedig a kékgallérosok alkották, mára ez a felfogás differenciáltabbá vált, s a társadalomkép hierarchizált szerkezetbe illeszkedett.

2. táblázat

Hogyan alakult a társadalmi rétegek helyzete a rendszerváltozás eddigi menetében? (százalékban)

	javult	romlott	nem változott
ifjúság	4,1	82,2	13,7
munkások	1,2	91,1	7,7
parasztok	6,9	82,2	10,9
értelmiségiek	19,8	41,1	39,1
tisztviselők	36,3	21,5	42,2
kistulajdonosok	30,7	31,1	33,2
vállalkozók	58,2	20,7	21,1
politikusok	84,1	12,6	3,3

Két esztendővel ezelőtt a fiatalok kizárólag az új politikai elitet tekintették a rendszerváltozás nyertesének. Most a vállalkozók és a kistulajdonosok, tehát a politikai osztály és az új tőkés-tulajdonos csoport is hasonló megítélés alá esik. A nagy vesztesek változatlanul a társadalom talapzatát alkotó munkások. Az ifjúság elsősorban az ő helyzetükhöz érzi magát a legközelebb. Változás az is, hogy az értelmiség létfeltételeit most kedvezőtlenebbnek látják, mint az állami szakszervezetekét. Végeredményben tehát az elmúlt négy esztendőben a társadalmi polarizációt és a réteghelyzetek különbségét egyaránt kifejező társadalomkép alakult ki az ifjúság körében, amelynek alapvető jellegzetessége változatlanul a társadalmi polarizáció leképeződése, továbbá annak érzékelése, hogy a középrétegeknek sem sikerült megőrizniük korábbi életmódjukat. Ám a közfelfogás szerint e rétegek helyzete jóval kevésbé romlott, mint a kékgalléros rétegeké, sőt a fiatalok egy része úgy vélekedik, hogy a köztisztviselői kar, vagy az értelmiség egy nem jelentéktelen részének kifejezetten javult a társadalmi helyzete. Figyelemreméltó és elgondolkodtató azonban, hogy az ifjúság a fiatal generáció élethelyzetét az alsórétegekével azonos módon ítéli meg. Önmagát tehát a rendszerváltozás legnagyobb veszteséinek csoportjába sorolja.

Ami a személyes élethelyzetet illeti, az utóbbi két esztendő társadalmi folyamatainak hatásai és következményei szembetűnően átstrukturálták az egyéni státuszok alakulására vonatkozó véleményeket. Míg korábban, két esztendővel ezelőtt a fiatalok

lok mintegy 52 százaléka a maga helyzetét státusz-stabilitásként jellemezte, tehát sem emelkedést, sem társadalmi süllyedést nem érzékelt, mára ez a helyzet lényegesen módosult, mert a többség a társadalmi változásokat az egyéni létfeltételek folyamatos rosszabbodásaként éli meg. 1994 elején a mintába vont fiatalok többsége úgy vélekedett, hogy az elmúlt négy esztendő hatására kifejezetten romlottak az egyéni életfeltételek, javulást csupán a kérdezetteknek alig több mint egytizede jelzett. Amíg tehát a rendszerváltozást követő egy-két évben a fiatalok a maguk helyzetét a státuszukat megőrizni képes társadalmi csoportokéval azonosították, ez az értékelés mára megváltozott, s a többség úgy érzékeli, hogy nem sikerült megőriznie a korábbi élethelyzetet, s életrívójuk az alsó rétegekéhez közelít. Voltaképpen ez az oka annak, hogy a fiatal generáció minden rétege a rendszerváltozás legnagyobb veszteseihez sorolja magát, és saját társadalmi pozícióját a legrosszabb helyzetűnek ítélt kékgalléros osztály életkörülményeivel azonosítja.

A negatív társadalmi közérzet hátterében számos ok és összefüggés húzódik meg. Nem csupán az életszínvonal drasztikus rosszabbodásának szükségképpen negatív hatásairól van szó. Az ifjúságra rászakadt a munkaerőpiaci kiszolgáltatottság érzése, a mobilitási esélyek beszűkültek, az egyén az általa át nem látható folyamatok kiszolgáltatottja. Problémáinak megoldásában legfeljebb a család segítségére számíthat. A fiatal nemzedéket tehát olyan világ veszi körül, amely szembe-tűnő közönyt tanúsít a generációs probléma iránt. A fiatal állampolgár a hatalmi-politikai intézményektől mind ez ideig semmiféle érdekbeszámítást nem remélhetett. Ráadásul olyan társadalmi csoportról van szó, amely képtelennek bizonyult a kollektív cselekvéshez szükséges szervezeti és szimbolikus erőforrások megteremtésére,³ érdekérvényesítő képessége fejletlen, ilyenformán a politika könnyen megteheti, hogy az ifjúságot érintő ügyeket folytonosan későbbre halasztja, vagy egyszerűen diszpreferálja a sajátosan ifjúsági érdekeket. Mindez azt a benyomást kelti a fiatal nemzedékben, hogy instabil, kiszámíthatatlan világ veszi körül, amelyben a gondjaival küzdő állampolgár magára hagyott, a hatalmi-politikai intézmények pedig elsősorban vagy kizárólag saját érdekeiket követik. Ez a háttere annak, hogy az ifjúság oly nagymértékben fordul el a társadalom demokratikus intézményeitől, illetve alapvetően negatívan ítéli meg teljesítményüket. Valójában sem az országgyűlés, a politikai pártok, a szakszervezetek vagy az egyházak, sem a kormányzati intézmények nem élvezik az ifjúság tömegeinek bizalmát. Az ifjúság tulajdonképpen már felismerte, hogy az egyén csak saját magában és legfeljebb családjában bízhat. Ez a befelé forduló magatartás határozza meg a fiatal nemzedék látásmódját és társadalmi cselekvését.

A lényeg az, hogy a rendszerváltozás folyamatát kísérő társadalmi hatások és tapasztalatok végül is a rendszer egészére vonatkozó, túlnyomóan negatív ítéletekben összegeződnek: az ifjúság többsége egyértelműen negatívan ítéli meg a demokratikus rendszer működését és teljesítményét.

3. táblázat

A demokratikus intézmények működésére vonatkozó elégedettség–elégedetlenség az ifjúság körében (százalékban)

társadalmi rétegek	egyértelműen elégedett	túlnyomóan elégedett	túlnyomóan elégedetlen	egyértelműen elégedetlen
vállalkozók	14,4	25,8	30,6	29,1
menedzserek	9,5	23,8	38,0	28,6
értelmiségiek	7,7	28,7	44,8	18,8
középszintű szellemi alkalmazottak	6,2	23,8	44,2	26,0
szakmunkások	5,3	19,7	41,8	33,2
szakképzetlen munkások	5,0	15,7	49,6	29,7
mezőgazdasági munkások	5,4	29,7	43,3	21,6
mintaátlag	6,6	21,6	43,0	28,8

A helyzet paradox. A kutatási eredményekből úgy tűnik, hogy a fiatal nemzedék körében gyökeret eresztett a politikai demokrácia értékrendje, s a legkevésbé talán a demokrácia hiányát tudnák elviselni. Ugyanakkor a hatalmi szervezetek, a politikai pártok és a szakszervezetek, a mostani hatalmi és uralmi gépezet működése tömeges méretű elégedetlenséget kelt az ifjúság körében. Szerencsére e pillanatban még nem maga a politikai berendezkedés válik kérdésessé, hiszen a fiatalok úgy vélekednek, hogy a tapasztalt diszfunkciók azzal függenek össze, hogy hazánkban még távolról sem bontakozott ki teljeskörűen a demokrácia. Míg korábban a többség a kibontakozás esélyeit egyértelműen pozitívan ítélte meg, mára felerősödtek a kételyek, s megcsappant a demokrácia kiteljesedésébe vetett bizalom.

Mindez arra vet fényt, hogy az új demokrácia identitást generáló képessége fejletlen, ami szorosan összefügg a legitimáció eszközrendszerének állapotával. Nem csupán arról van szó, hogy a konzumálás korábbi színvonalának megvonása, az életfeltételek monoton rosszabbodása önmagában is elfordító hatású. A csalódottság hátterében felfedezhető az is, hogy az ifjúságnak a demokratikus társadalmi berendezkedés működéséhez fűzött várározásai sem teljesültek. A többség számára a politika változatlanul távoli világ, olyan zárt terület, ahová csakis a politikából élőknek van szabad bejárása. Igen általánosnak mondható például a közéleti részvétel, a hatalmi döntések állampolgári befolyásolásának igénye. Ugyanakkor a fiatalok a jelzett igény és a realizálás lehetőségei között más korcsoportoknál jóval inkább érzékelik a kétségkívül domináló diszkrepanciát. Rezignációt kelt, hogy az állampolgár ma is távol tartatik a hatalomgyakorlás szférájától. A túlnyomó többség úgy vélekedik, hogy az állampolgárnak — az államszocialista berendezkedés időszakához hasonlóan — ma sincs semmiféle reális esélye a hatalmi-kormányzati döntések befolyásolására.

Ami mármost magukat a politikai aktorokat illeti, róluk a fiatalok úgy vélekednek, hogy a politikus elsősorban olyan, főként partikurális érdekeket követő személy, aki a demokratikus közéletet az állampolgárok részvételi igényeinek mellőzésével képzelel el. Ez igen általános vélekedés, hiszen a fiatalok mintegy kétharmada elsősorban ilyen politikusi magatartásokat érzékel. Bárhogyan vélekedjünk is az állampolgári ítélkezés valóságtartalmáról, annyi bizonyos, hogy a közvélekedés igen nagy távolságot, esetenként szakadékot érzékel a hatalom birtokosai és az állampolgárok között. Nyilvánvaló az is, hogy a hatalmi elithez tartozókat az állampolgárok többsége eleve fenntartásokkal szemléli. Mindenekelőtt a bizalom hiánya tűnik leginkább szembe, hiszen igen általánosan elfogadott az ifjúság körében is az a vélekedés, hogy a politikusokban nem szabad megbízni. Hasonlóképp általánosan bevettnek tekinthető az a sztereotípa is, mely szerint a politikusok igazából a depolitizált állampolgárt kedvelik, hiszen ez esetben nem kell az alulról érkező állampolgári kellemetlenkedéseket elviselniük. Amikor a mostani parlamenti választásokat megelőzően az iránt érdeklődtünk, hogy az ismert politikusok közül kiket tartanak a fiatal választók alkalmasnak fontos politikai-közéleti pozíció betöltésére, kitűnt, hogy a hazai politikai elitben nem található egyetlen olyan személyiség sem, akit e választói réteg legalább egyötöde alkalmasnak minősítene hatalmi funkció ellátására. Egyéb-ként az alkalmassági kritériumok szerint szelektált politikusi ranglistára mindössze 25 személy neve került fel (a politikusok alkalmassági rangsorát a jegyzetekben közöljük).⁴ Mindezt azért idézzük, mert a hazai politikai diskurzus jórészt szemhatáron kívül hagyja a karizmatikus politikai elit hiányának következményeit.

4. táblázat

A demokratikus hatalmi működéssel szembeni elégedettség–elégedetlenség motívumai (százalékban)

az elégedettség leggyakoribb motívumai		az elégedetlenség leggyakoribb motívumai	
1. nem jó, de elfogadható	34,2	1. fejletlen a demokrácia	36,9
2. személyes szabadság- jogok érvényesülése	32,3	2. az életkörülmények kedvezőtlenek	17,3
3. a pozitív változások esélye	16,5	3. nagy az egyenlőtlenség	8,4
4. pozitív változások a társadalom minden szférájában	7,9	4. nincs lehetőség a participációra	5,3
5. javuló életkörülmények	6,8	5. nagy a korrupció	5,2
6. többpártrendszer	1,7	6. a hatalmi elit a társadalom fölé kerekedett	3,8
7. szabad választás	0,7	7. minden rosszabb, mint korábban	3,8

Az elégedetlenség motívumai voltaképpen megerősítik az elmondottakat. Nevezetesen azt, hogy a rendszerváltás következtében kialakult hatalmi és uralmi berendezkedés mind a demokratikus intézmények és működésmódok tekintetében, mind pedig a mostani életkörülmények szempontjából nagyon szűkös legitimációs eszközrendszerre épül. Ilyenformán az életkörülmények kedvezőtlen alakulását az új demokrácia hazai intézményesülése kevésbé tudja ellensúlyozni. Hiszen a fiatal választók külön is szóvá teszik, hogy nem látnak lehetőséget a participációra, hogy a politikai elit a társadalom kontrollja fölött áll, a kialakult egyenlőtlenségi viszonyok meghaladják az állampolgárok tűrőképességét, az elharapózott korrupció pedig önmagában is nagymértékben rombolja a demokratikus intézmények iránti bizalmat.

Természetesen a fiatalok körében sem mindenki elégedetlen a demokratikus berendezkedés eddigi működésével. Bár a túlnyomó többség negatív folyamatokat érzékel, a fiatal választóknak csaknem egyharmada összességében pozitívan ítéli meg az új demokrácia eddigi működését. A pozitív ítéletek hátterét elsősorban a személyes szabadságjogok garantált érvényesülése motiválja. Ehhez társul további két olyan motívum, amely a társadalom egész rendszerének eddigi változását minden területen pozitívan ítéli meg, továbbá javuló életkörülményeket konstatál. Némiképp meglepő, hogy maga a többpártrendszer vagy a szabad választás lehetősége kevésbé motiválja az állampolgárok elégedettségét. Szembetűnő ugyanakkor, hogy az elégedettség sem épül egyértelműen pozitív motívumokra, hiszen a második leggyakoribb motívum, hogy a jó és rossz mozzanatok egyaránt jelen vannak és keverednek, továbbá az olyan megszorító értelmezés, hogy mindaz, ami a demokrácia tekintetében történik, nem jó ugyan, de elfogadható, illetve van esély a pozitív változásra. Látható tehát, hogy az elégedettség indítékrendszere meglehetősen szegényes és egyúttal ellentmondásos. Voltaképpen az elégedettség is elégedetlenséggel keveredik, s a közvélekedés e tekintetben is képlékeny, nem kis részben a pozitív változások reményére épül. Mindezt azért tartjuk kiemelkedően fontosnak, mert a hazai demokrácia társadalmi beágyazottságának megítéléséről van szó. Az empirikus ismeretek birtokában erről összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az ifjúság egyértelműen igényli ugyan az ország demokratikus társadalmi berendezkedését, ugyanakkor úgy találja, hogy a pluralista társadalmi demokrácia kiépülése hazánkban a kezdeti lépéseknél tart, s e pillanatban a negatív mozzanatok túlsúlya érvényesül.

Érdeemes rámutatni arra, hogy mindez semmiképpen nem vezethető vissza kizárólag az életkörülmények kedvezőtlen alakulására. Jóllehet az éleződő egzisztenciális feszültségek meghatározó módon befolyásolják az állampolgárok társadalmi közérzetét, mégsem állítható, hogy az új társadalom kiépítésének az életszínvonal az egyedüli feszítő problémája. Figyelembe kell venni, hogy a demokrácia működésére vonatkozó állampolgári igények megghiúsulásának következményei önmagukban is delegitimáló erejűek. Ilyenformán kérdéses, hogy vajon a demokratikus hatalmi berendezkedés képes-e mérsékelni az anyagi, elosztási szférában kibonta-

kozó és egyre inkább mélyülő társadalmi ellentmondások dezintegráló hatásait és következményeit.

2. Elképzelések a társadalmi és a személyes jövőről

Vajon miként vélekedik a rendszerválság és rendszerváltás nemzedéke a személyes és a társadalmi jövőről? A hétköznapiak nem éppen kedvező tapasztalatai hagytak-e még esélyt és reményt az optimizmusra, avagy a társadalmi tapasztalás hatására immár sztereotípiává rögzült a jövőt hordozó nemzedék körében is a pesszimizmus és az apátia? Nem kevésbé izgalmas kérdés az sem, hogy a személyes jövőre vonatkozó elképzelések tisztán individuális megfontolásokra épülnek-e, avagy a jövőremények a társadalom válságállapotának meghaladásával, az emelkedő ország képzetével fonódnak egybe.

Elsőként vegyük szemügyre, miként ítéli meg a fiatal nemzedék az ország jövőjét, a gazdasági-társadalmi felemelkedés esélyeit.

5. táblázat

*Az ország jövőjének megítélése a fiatal nemzedék körében
(százalékos megoszlás)*

egyértelműen negatív	4,7
túlnyomóan negatív	17,4
részben pozitív, részben negatív	51,0
túlnyomóan pozitív	24,0
egyértelműen pozitív	2,9
	100,0

Az adatokból kirajzolódó kép instabil, világos jövőkép nélküli társadalom állampolgárainak orientációs zavarait tükrözi. Jóllehet a fiatalok egyötödének társadalmi jövőképét a szélsőséges pesszimizmus jellemzi, hiszen alapjában kilátástalannak ítélik az ország felemelkedését, a többség e pillanatban még remények és kétségek között vergődik. Egy instabil, koherens jövőképpel nem rendelkező társadalomban a jórészt atomizált egyének jövőképeinek leginkább pregnáns vonása szükségképpen az optimista várakozások és kilátástalanság érzésének szinte elválaszthatatlan egybekapcsolódása. A fiatal nemzedék nem adhatja fel a pozitív társadalmi változások reményét. Ugyanakkor nincs számára semmi kézzelfogható bizonyosság afelől, hogy valójában mit hozhat a múltó idő, s egyáltalán az általa kívánt társadalom felé tartunk-e. Ennélfogva a többség sem nem egyértelműen pesszimista, sem nem optimista, hanem a bizakodás és kétség végleteiben éli meg a társadalmi változásokat. Az optimizmust — miként a kutatási eredményekből kitűnik — sok esetben elsősorban az élteti, hogy a mostani társadalmi állapotoknál csakis kedvezőbb következhet. A kutatásban az tapasztalható, hogy a pozitív jövővárakozások elsősor-

ban nem empirikus folyamatokhoz, jól körvonalazható társadalmi tendenciákhoz, hanem a pusztaság és gyakorta fedezet nélküli reménykedéshez kötődnek. Voltaképpen nincs az optimizmusnak a fiatalok által is felismert tárgyi alapja, ilyenformán a jövőremény elsősorban a hit által motivált magatartásnak tűnik.

6. táblázat

Az ország jövőjére vonatkozó várakozások motívumai az ifjúság egyes rétegei körében (százalékban)

motívumok	vállalkozók	menedzserek	értelmiségiek	szellemi. alkalm.	szakmunkások	szakképzetlen fizikai munk.	minta-átlag
bizakodás általában, a pusztaság reménykedés szintjén	57,1	40,0	33,3	48,2	49,3	48,6	45,7
bizakodás a gazdasági növekedésben	11,9	20,0	33,2	20,0	15,9	15,7	18,6
bizakodás egy új kormányban	4,8	0,0	7,9	12,7	10,1	15,7	10,6
a rosszra jónak kell jönnie	4,8	0,0	4,8	4,5	4,3	7,1	5,0
bizakodás a munkanélküliség megszűnésében	4,7	20,0	7,9	1,8	1,4	2,9	3,8
bizakodás a kormány bölcsességében	2,4	0,0	1,6	2,7	3,6	4,3	3,2
bizakodás az emberek szorgalmában	2,4	0,0	4,8	1,8	0,0	0,0	1,8
bizakodás az életszínvonal javulásában	0,0	0,0	1,6	1,8	5,1	0,0	3,0
egyéb, ismeretlen	12,0	20,0	4,8	6,4	10,1	5,7	8,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Miként a közölt adatokból látható, az ifjúság szinte minden rétegének a társadalmi jövőhöz fűződő aspirációit az jellemzi, hogy az elvont reménykedés szintjén jelenik meg. A vizsgálat mindössze egyetlen olyan ifjúsági réteget talált, ahol a pozitív változásokban reménykedők legnagyobb csoportja konkrét motívumot nevezett meg. Nevezetesen a fiatal értelmiségiekről van szó, akik a pozitív változásokat elsősorban az ország gazdasági felemelkedésének reményével kapcsolják egybe. Ez a motívum ugyan valamennyi ifjúsági rétegnél szerepel, kiemelkedően magas, a mintaátlagot jelentősen meghaladó mértékben azonban kizárólag az értelmiségi rétegnél fordul elő. Meglepő, hogy a vállalkozók vagy a menedzserek a maguk pozitív társadalmi várakozásait jóval kevésbé kapcsolják össze a gazdasági reálfolyamatokkal, mint a fiatal értelmiség. Az viszont nem meglepő, hogy a parlamenti választásokat néhány hónappal megelőző országos reprezentatív felvételen a fiatalok mintegy egy-

tizede, a kékgallérosok és a szellemi alkalmazottak ennél jóval nagyobb aránya az ország gazdasági felemelkedését a kormányváltással kapcsolta egybe. Ez a motívum egyúttal arra utal, hogy az ország gazdasági-társadalmi modernizálásában a fiatalok kitüntetett szerepet tulajdonítanak a politikai elitnek, s egyúttal úgy vélekednek, hogy a pozitív változások reményét egy új kormányzati elit működése alapozhatja meg. Ezeket a reményeket nyilvánvalóan nem lesz könnyű az új kormánynak igazolnia.

Mérsékelt a fiatalok bizakodása a munkanélküliség megszűnésében vagy enyhülésében, mindössze egy csoport, a menedzserek rétege vélekedik úgy, hogy a munkanélküliség jelentős csökkenése a közeli jövő pozitív fejleményeként várható. Az ifjúság egy része a letűnt kormányzat bölcsességében is bizakodott, ilyen attitűdöt elsősorban a vállalkozók és a kékgallérosok körében fedeztünk fel. Meglepő ugyanakkor, hogy a némely politológus és közgazda által oly sokat emlegetett erőforrás-tartalék, nevezetesen az állampolgárok szorgalma és találékonysága nagyon kevésbé ragadta meg a fiatal nemzedéket akkor, amikor az ország jövőbeni felemelkedéséről gondolkodott. Némiképp meglepő az is, hogy az életszínvonal javulásában igazából azok sem nagyon reménykednek, akik az ország kilátásait éppen a gazdasági fejlődéssel összefüggésben ítélik meg pozitívan. A fiatal értelmiségieknek például kevesebb mint két százaléka bizakodik az életszínvonal érezhető javulásában. A vállalkozók és a menedzserek körében viszont az életszínvonal általános növekedéséhez semmiféle reményeket nem fűznek, de hasonló felfogás jellemzi a szakképzetlen fizikai munkások csoportját is. A leginkább bizakodók a fiatal szakmunkások, akik a mintaátlagot meghaladó mértékben bíznak abban, hogy az életkörülmények javulása várható.

Az ország jövőjére vonatkozó pesszimiztikus vélekedések elsősorban három motívumra épülnek. A borúlátóan vélekedők többsége az életkörülmények, az életszínvonal további csökkenését prognosztizálja. Mindez — felfogásuk szerint — részben összekapcsolódik az ország gazdasági helyzetének romlásával. Ám az életszínvonal további csökkenését prognosztizálóknak csak mintegy fele vélekedik úgy, hogy az életkörülmények romlása az ország gazdasági helyzetének hanyatlása miatt következik be. Itt ismételtlen megerősödik az a már korábban is diagnosztizált közvélekedés, mely szerint az életkörülmények rosszabbodása hazánkban meghaladja a gazdasági hanyatlás ütemét és mértékét. A kutatás alapján úgy tűnik, hogy ez a vélekedés immár a beállítódás szintjén rögzült.

Nem állítható, hogy az ifjúság a személyes élethelyzet várható alakulását szignifikánsan optimistábban ítéli meg, mint az ország jövőbeni helyzetét. Az ifjúság egészének várakozásait reprezentáló adatok a következőképpen festenek.

7. táblázat

A fiatalok véleménye a személyes élethelyzet várható alakulásáról (százalékban)

társadalmi csoportok	javul	nem változik	romlik	összesen
vállalkozók	43,5	24,2	32,3	100,0
menedzserek	45,0	40,0	15,0	100,0
értelmiségiek	43,2	37,0	19,8	100,0
szakmunkások	27,1	43,1	29,8	100,0
szakképzetlen munkások	21,4	36,5	42,2	100,0
mezőgazdasági munkások	38,5	28,2	33,3	100,0
mintaátlag	31,2	37,2	31,6	100,0

A legnagyobb csoport a stagnálást valószínűsíti, a pozitív, illetve negatív véleményekkel számoló aránya lényegében megegyező. Az általános képet főként az iskolázottsági szint különbségei differenciálják. Az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen fiatalok szembetűnően pesszimisták, és alig egytizedük számít a személyes életkörülmények bármilyen javulására. Ezzel szemben a felsőfokú képzettséggel rendelkezők csaknem fele optimistán ítéli meg a személyes jövő alakulását. Hasonló jellegű szóródást tapasztalunk a társadalmi rétegződés mentén is. A vállalkozók, továbbá a menedzserek csoportjához tartozó fiatalok jóval optimistábbak, mint a szakmunkások vagy a szakképzetlen fizikai munkát végzők. Nem található azonban a fiatal generáció körében egyetlen olyan csoport sem, amely a maga életfeltételeinek távlatos változását túlnyomóan pozitívan ítélné meg. Végeredményben tehát az ifjúság jövőképe a mérsékelt pesszimizmus beállítódás a leginkább jellemző. Az egyes ifjúsági rétegek között főként a mérsékelt pesszimizmus és egyértelműen borúlátó csoportok méreteiben mutatkoznak különbségek.⁵

3. Társadalomkép, politikai értékek és orientációk

A kutatás választ keresett arra a kérdésre, miként képzelik el a fiatalok a rendszerváltozás folyamatában élő ország kívánatos jövőjét, a számukra vonzó társadalmi berendezkedést. A nyugati minta vonzereje kétségtelen. A mintába vont fiatalok többsége (57%-a) egyértelműen nyugati típusú berendezkedést akar. Ám a fiatal nemzedék egy további jelentős csoportja — mintegy egyharmada — csupán vonakodva fogadja el a magántulajdonon alapuló piacgazdaság perspektíváját, és számos kételyt fejez ki a nyugat-európaihoz hasonló út célszerűségét illetően. Miután más alternatíva, mint az úgynevezett westernizáció nemigen kínálkozik, a nyugati típusú modell kategorikus elutasítása csupán a fiatalok néhány százalékát (7%) jellemzi.

8. táblázat

A westernizáció fogadtatása az ifjúság egyes rétegei körében (százalékban)

társadalmi csoportok	egyértelműen pozitív	fenntartásokkal pozitív	túlnyomóan negatív	egyértelműen negatív
vállalkozók	66,2	27,7	4,6	1,5
menedzserek, technokraták	57,1	38,1	4,8	0,0
értelmiségiek	40,0	49,4	7,1	3,5
középszintű szellemi alkalmazottak	59,9	32,1	6,4	1,6
szakmunkások	59,0	35,2	5,1	0,7
szakképzetlen munkások	56,4	33,3	6,2	4,1
mezőgazdasági munkások	61,9	33,3	4,8	0,0
mintaátlag	57,8	34,8	5,7	1,8

Ilyenformán leszögezhetjük, hogy a fiatal nemzedék abszolút többsége belátja ugyan a nyugati típusú gazdasági, társadalmi berendezkedés célszerűségét vagy kényszerűségét és ezért a westernizációs fejlődés gondolatát nem utasítja el, ám nem állítható, hogy szubjektíve is azonosulna a kapitalista társadalmi berendezkedéssel. Az averziók elsősorban a szocioökonomiai státusz mentén sűrűsödnek. Amíg az osztályidentifikáció szerint a felső közép- és felső osztályhoz tartozók osztatlan hívei a nyugati típusú berendezkedés meghonosításának, addig az önbesorolásuk alapján a munkásosztályhoz tartozók több mint egytizede kategorikusan elutasítja, további egyötöde pedig túlnyomóan fenntartásokkal fogadja a kapitalizmus perspektíváját. A nyugati típusú modernizációhoz való viszonyt az életkorhoz tapadó szocializációs különbségek is differenciálják. A mintában szereplő legfiatalabb korosztályok (18–24 évesek) jóval egyértelműbben preferálják a nyugati típusú fejlődést, mint azok a fiatalok (25–35 évesek), akiknek gyermek- és ifjúkori szocializációja és társadalmi tapasztalata a hetvenes évekhez kötődött.

A kutatás tapasztalatai szerint az ifjúságot rendkívül intenzíven foglalkoztatja az a kérdés, hogy a tőkés gazdaság kialakítása mennyiben vezethet el az ország mostani gazdasági problémáinak feloldásához. E kérdésben a fiatal nemzedék felfogása még inkább differenciált, mint a westernizáció tekintetében. Az egyik pólust azok alkotják, akik egyértelműen úgy vélekednek, hogy az ország tulajdonviszonyainak gyökeres átalakulása és a piaccgazdaság kiépülése a gazdasági felemelkedés nélkülözhetetlen feltétele, és egyúttal biztosítéka. E magabiztos optimizmus azonban távolról sem uralkodó az ifjúság körében. Egyfelől létezik egy másik véglet, amelyet a fiatalok mintegy egyötöde képvisel. Ezek többsége nem utasítja el ugyan a nyugatihoz hasonló társadalmi berendezkedést és semmiképpen nem valamiféle szocializmust vágyik vissza, de a rendszerváltozás eddigi hazai tapasztalatai és egyéb megfontolások alapján is alapvetően pesszimistán ítéli meg a hazai kapitalizmus várható gazdasági teljesítményét, még inkább feltételezett társadalmi hatásait és kö-

vetekzményeit. Végül az ifjúság csaknem fele mérsékeltlen bizakodó. Nem tekinti bizonyosnak, ám eleve nem is zárja ki, hogy a kialakuló kapitalista szerkezet a magyar társadalom mostani gazdasági eredetű feszültségeinek oldódását eredményezheti.

9. táblázat

Mennyiben vezethet a tőkés gazdaság kialakítása az ország gazdasági problémáinak megoldásához? (százalékban)

társadalmi csoportok	teljes mértékben	feltehetően igen	feltehetően nem	egyáltalán nem
vállalkozók	44,4	38,1	14,3	3,2
menedzserek, technokraták	33,3	52,4	14,0	0,0
értelmiségiek	28,3	55,0	12,5	8,8
középszintű szellemi alkalmazottak	30,1	48,3	15,3	6,3
szakmunkások	28,9	50,4	14,9	5,8
szakképzetlen munkások	35,1	39,9	17,9	7,1
mezőgazdasági munkások	38,9	36,1	22,2	2,3
mintaátlag	31,7	46,6	15,8	5,7

Mindenesetre a kutatás nem talált az ifjúság körében egyetlen olyan csoportot sem, amelynek többsége egyértelműen pozitívan ítélné meg az ország kapitalista átalakulásának várható gazdasági-társadalmi következményeit. Ez nem azt jelzi, hogy az ifjúság eleve szemben áll az ország kapitalista átalakításával, s valaminő állami tulajdonra épülő társadalmi berendezkedést látna szívesebben. Sokkal inkább pragmatista-racionalista megfontolások dominanciájáról van szó, nevezetesen arról, hogy manapság mindenféle jövő bizonytalan és jórészt kiszámíthatatlan, indokolt tehát a tulajdonszerkezet változásait is visszafogottan és szkepszisbe hajlóan kezelni. E magatartás célszerűségét erősítik a köznapi tapasztalatok is, hiszen az ország kapitalizálódásának eddigi folyamata alig produkált olyan — az állampolgárok által is jól belátható — kedvező tapasztalatokat, amelyekre megalapozott köznapi remények épülhetnének.

Nem véletlen hát, hogy a fiatal nemzedéket meglehetősen intenzíven foglalkoztatja az a kérdés, hogy az ország tulajdonszerkezetének és társadalmi berendezkedésének átalakítása milyen elvekhez és megfontolásokhoz igazodjék. E kérdéskörbe tartozik a sajátosan magyar út, az úgynevezett harmadik út lehetőségének latolgatása. Talán meglepő, hogy ez a kérdés mennyire erőteljesen foglalkoztatja az ifjúságot, hiszen a politizáló értelmiségi elitcsoportok nyilvános diskurzusaiban e témakört — sokféle megfontolás alapján — rendszerint elkerülik. Ezért hat a meglepetés erejével az a felfedezés, hogy a fiatal nemzedék szinte minden szocioökonómiai csoportja határozott véleményt képvisel ebben a kérdésben. A mostani kutatás alapján elsősorban az regisztrálható, hogy a sajátosan magyar fejlődés eszméje jórészt po-

zitív fogadtatásra talál a fiatal nemzedék körében. Meglehetősen általánosan elfogadott az a vélemény, hogy az országnak valamilyen sajátos magyar utat kell találnia a felemelkedéshez.

10. táblázat

Mennyire elfogadott a sajátosan magyar út gondolköre az ifjúság egyes csoportjaiban? (százalékban)

társadalmi csoportok	egyértelműen elfogadott	túlnyomóan elfogadott	túlnyomóan elutasított	egyértelműen elutasított
vállalkozók	40,6	29,7	18,8	10,9
menedzserek,				
technokraták	47,6	42,9	9,5	0,0
értelmiségiek	47,1	31,0	18,4	3,4
középszintű szellemi				
alkalmazottak	46,4	26,3	19,6	7,8
szakmunkások	50,8	30,5	12,0	6,8
szakképzetlen munkások	57,4	26,6	8,5	7,4
mezőgazdasági munkások	42,5	42,5	15,0	0,0
mintaátlag	48,9	29,6	14,6	6,9

Miként az adatok tükrözik, a sajátos a nemzeti út víziója erősen vonzza, s egyszerűs mind határozottan tagolja az ifjúságot. A fiatalok mintegy kétötöde, illetve fele számára ez az alternatíva az igazán vonzó, közel kétharmadnyian, néhány réteg esetében ennél jóval többen bizonyos fenntartások ellenére is alapvetően szimpatizálnak a nemzeti külön út gondolatával, míg a fiatalok egyötöde túlnyomóan vagy egyértelműen elzárkózik ettől az eszmétől. A jórészt extenzív technikákra épülő kutatás nem teszi lehetővé a vélemények háttérének közelebbi megismerését. Ennélfogva jelenleg nem alakíthatunk ki empirikusan is megalapozott képet arról, hogy a nemzeti út esetében mulékony vélekedésről, avagy a fiatalok társadalmi orientációit tartósan befolyásoló beállítódásokról van-e szó. Az utóbbi feltételezést erősíti, hogy a kutatás más összefüggésben is rábukkant a nemzeti dimenzió erőteljes orientáló szerepére. Mindenekelőtt azt a teljesen általános és a sajátos út magyar eszméjével egyértelműen konzisztens igényt említjük, mely szerint a privatizációban a nemzeti elvet meghatározó módon kell érvényesíteni. Ezt a felfogást a mintába vont fiatalok csupán 5 százaléka utasította el, míg közel kétharmaduk teljes azonosulást fejezett ki. Mindezt kiegészíti és egyúttal további mozzanattal gazdagítja a kutatásnak az a tapasztalata, hogy a fiatalok felfogása szerint a gazdaságban és a politikában egyaránt az eddiginél nagyobb befolyáshoz kell juttatni a nemzeti érzelmű embereket. Az e kérdésről alkotott vélemények szóródását mutatja be a 11. táblázat.

11. táblázat

Mennyiben osztja azt a felfogást, hogy a gazdaságban és a politikában nagyobb befolyáshoz kellene juttatni a nemzeti érzelmű embereket? (százalékban)

társadalmi csoportok	teljes mértékben	alapvetően igen	túlnyomóan nem	egyáltalán nem	ambivalens
vállalkozók	7,5	16,4	17,9	20,9	37,3
menedzserek,					
technokraták	9,1	0,0	27,3	27,3	36,4
értelmiségiek	2,3	14,9	23,0	26,4	33,3
középszintű szellemi					
szakalkalmazottak	11,5	9,9	14,8	25,8	37,9
szakmunkások	13,4	23,8	12,6	19,9	30,3
szakképzetlen					
munkások	27,3	15,3	12,6	13,7	31,1
mezőgazdasági					
munkások	21,1	18,4	15,8	15,8	28,9
mintaátlag	13,9	16,8	15,9	20,8	32,7

A közölt adatok arra engednek következtetni, hogy az ifjúság egy részének orientációiba a nemzeteszme szélsőséges változata is beépült. Ugyanis a fiatalok egyharmada nem találna kivetnivalót az olyan politikában sem, amely a nemzeti érzelmek intenzitása szerint preferálja vagy diszpreferálja az állampolgárokat. Ezt a felfogást a fiatalok jó egyharmada kategorikusan elutasítja ugyan, ám nem maradhat szemhátáron kívül, hogy legalább ilyen mérvű a kérdésben tanúsított ambivalencia. Szembetűnőek a társadalmi tagoltság mentén mutatkozó különbségek is, főként az, hogy a kékgallérosok jóval fogékonyabbak a nemzeti érzelmek szubjektív megítélésén nyugvó megkülönböztetésre, mint a vállalkozók, a menedzserek vagy a fiatal szakértelmiség, habár a kutatás tapasztalatai alapján egyértelműen úgy tűnik, hogy a szóban forgó etnikai szelekciós elvek az említett rétegek körében is bizonyos visszhangra találnak.

Ilyenformán némiképp árnyaltabban fogalmazhatjuk meg, hogy az ifjúság voltaképpen milyen rendszerváltást és társadalmi berendezkedést akar. Ennek egyik el nem hanyagolható kritériuma az az igény, hogy a tulajdon és a tőke nemzeti keretben maradjon. Voltaképpen egy nemzeti alapon működő, mondhatnánk nemzeti kapitalista jóléti társadalom igényéről van szó. Ezt az orientációs mintát további mozzanatok egészítik ki és színezik. Az egyik ilyen mozzanat a magántulajdon dominanciájától való idegenkedés. A megkérdezett fiataloknak csaknem egyharmada (31%) ellenérzésekkel fogadja a magántulajdon dominanciájára épülő társadalom gondolatát, tehát azt az elvet, hogy a rendszerváltozás menetében a gazdaságot a magántulajdon dominanciájára kell építeni. Ezzel a gondolattal a mintába vont fiataloknak mindössze kétötöde azonosul.

12. táblázat

Mennyiben osztja az ifjúság azt a felfogást, hogy a magyar gazdaságban a magántulajdon legyen az uralkodó forma? (százalékban)

társadalmi csoportok	teljes mértékben	alapvetően igen	túlnyomóan nem	egyáltalán nem	ambivalens
vállalkozók	19,4	25,4	9,0	7,5	38,8
menedzserek,					
technokraták	4,8	38,1	9,5	9,5	38,1
értelmiségiek	14,1	20,0	16,5	16,5	32,9
középszintű szellemi					
szakalkalmazottak	10,9	26,1	11,4	13,6	38,0
szakmunkások	11,6	22,0	14,2	8,2	44,0
szakképzetlen					
munkások	21,0	17,2	10,8	14,5	36,6
mezőgazdasági					
munkások	19,5	14,6	12,2	9,8	43,9
mintaátlag	14,9	21,8	13,1	11,4	38,8

A tulajdonszerkezetre vonatkozó vélemények erőteljes szóródása és a tapasztalt nagymérvű ambivalencia arra enged következtetni, hogy ebben a kérdésben az ifjúság jelentős része nehezen orientálódik. Ezt elsősorban a nagyszámú ambivalens vélemény tükrözi. Másfelől a személyes véleményt formálók többségének felfogása inkoherens, hiszen a nyugati típusú társadalmi berendezkedés, amit az ifjúság többsége vonzó alternatívaként elfogad, nyilvánvalóan elképzelhetetlen a magántulajdon dominanciája nélkül. Tulajdonképpen csak azok a vélemények koherensek, amelyek a magántulajdon túlsúlyát és a tőkés gazdaságot egyaránt elutasítják. Ezek aránya sem lebecsülendő, hiszen a mintában szereplők 20 százalékáról van szó.

E kérdés kapcsán végeredményben arra következtethetünk, hogy a fiatal nemzedékhez tartozók szinte teljes köre nyugati típusú, tehát jóléti társadalomban gondolkodik, ám az ifjúság jelentős része úgy vélekedik, hogy e kívánatos társadalmi állapot elérhető a magántulajdonra épülő gazdaság keretein kívül is. Tehát jóléti társadalmat akar, de kapitalisták nélkül. Ha pedig a kapitalizálódás semmiképpen nem kerülhető el, akkor a tőke elsősorban nemzeti legyen. Ezért igényli a nemzeti elv konzekvens érvényesítését a privatizációban, a gazdasági és társadalmi pozíciók elosztásában. Végül az ifjúság mintegy egyharmada olyan gazdasági modernizáció híve, amelyben a piacgazdaság törvényszerűségei lehetőleg akadálytalanul jutnak érvényre, s nemzeti, ideológiai megfontolások nem befolyásolják sem a tulajdonszerzést, sem a gazdasági-társadalmi pozíciók elérésének lehetőségét.

Miként látható, az ifjúságnak a társadalom kívánatos berendezkedésére vonatkozó elképzelései erőteljesen differenciáltak és ellentmondásosak. A nézetek és törekvések szinte teljes homogenitása voltaképpen egyetlen alapvető kérdésben figyelhető meg. Nevezetesen: a demokratikus jóléti társadalom elérése az ifjúság

valamennyi csoportjának alapvető igénye. Az ifjúság által elképzelt társadalmi berendezkedésnek a következő elvárásoknak kellene megfelelnie.

13. táblázat

Az ifjúság társadalmi elvárásainak rangsora

	indexpontok
1. nyugodt, kiegyensúlyozott életfeltételek mindenki számára	99
2. a tanulás és szakmaszerzés garantált lehetősége	99
3. véleményszabadság	98
4. általános munkalehetőség	95
5. a magánélet szabadsága, államtalanítása	90
6. egyenlőség (egyenlő esélyek)	83
7. mérsékelt anyagi-jövedelmi különbségek	75
8. a participáció, állampolgári részvétel lehetősége	67

Könnyen belátható, hogy az ifjúság számára valóban vonzó társadalmi berendezkedés és a mai magyar társadalom legfeljebb a véleményszabadság dimenziójában közelít egymáshoz. A tartós társadalmi feszültségek forrása manapság éppen az, hogy az ifjúság a jelenlegi hatalmi-uralkodó szerkezetet, egyáltalán a működő rendszert messzemenően e kritériumok alapján ítéli meg. Nem az elvárások teljes körű és azonnali megvalósulását kéri ugyan számon, azt azonban nem fogadja el, hogy a társadalomban immár tartósan — lényegében a rendszerváltozás egész eddigi menetében — a társadalmi elvárásokat keresztező tendenciák túlsúlya érvényesül. Az általános és egyre növekvő elégedetlenségnek voltaképpen ez a mélyebb oka és háttere. Ráadásul nem csupán az életfeltételek kedvezőtlen alakulása feszültség-növelő, hiszen az ifjúság a demokrácia mostani működésével is elégedetlen. A konfliktuskeltő probléma gyökere tehát kettős természetű. Az állampolgárok által olyannyira óhajtott jóléti állam nincs elérhető közelségben, miközben a politikai demokrácia intézményrendszere sem működik az állampolgári elvárásokat kielégítő módon. Ilyenformán jórészt képtelen arra, hogy az anyagi legitimációk hiányát számottevően enyhítse. Persze feltehető, hogy önmagában bármily kiválóan működne is a képviselői demokrácia intézményrendszere, igazából mégsem gyarapítaná számottevően a rendszer és a politikai elit legitimációját, már csak azért sem, mert a politikai demokrácia nálunk is becses érték ugyan, de a demokratikus intézményrendszer működését az állampolgár akkor tekinti kielégítőnek, ha a demokratikus hatalomgyakorlás növekvő jólétet, létbiztonságot eredményez. Ilyen tapasztalatai az állampolgároknak nyilvánvalóan nem lehetnek, ennél fogva lépten-nyomon találkozhatunk a hatalmi intézmények elmarasztalásával, s a folyamatosan tapasztalt rendkívül alacsony presztízssük a mostani helyzet jórészt elháríthatatlan kísérőjelensége.

Az ifjúság által nagyra becsült értékek és vonzó jövővíziók szerkezete fényt vet arra is, hogy miért oly hatástalanok ebben a közegben az integratív céllal terjesztett pártideológiák, politikai eszmék. A fiatal nemzedék ugyanis semmiféle jelét nem adja

annak, hogy különböző pártideológiákat akarna diadalra segíteni. Nem csupán arról van szó, hogy körükben a pragmatikus törekvések túlsúlya érvényesül. Hiszen az ifjúság nem közömbös az értékek, a társadalmi jövőképek iránt. A kutatás is azt bizonyítja, hogy van víziója arról, milyen társadalmi berendezkedést szeretne. Igazából tehát nem a jövőkép hiánya az alapvető probléma, hanem a kíváncsi társadalmi állapothoz vezető út kérdéses. A pártoktól, a politikai elitől éppen ezért elsősorban azt várná el, hogy a jövőbe vezető út kérdéseire adjanak választ. Az ifjúság mindenekelőtt arra kíváncsi, hogy a politikai aktorok miképpen kívánják megfékezni az életfeltételek monoton romlását előidéző gazdasági hanyatlást, hogyan juthatunk el olyan társadalmi szituációhoz, amelyben lehetővé válik az olyan elemmentaris állampolgári törekvések realizálása, mint az iskolázáshoz, a munkapiaci pozíciót javító szakképzettséghez való hozzájutás, miként lehetne megfékezni a mindent átszövő korrupciót és meghaladni a mostani instabil társadalmi állapotokat. A fenti kérésekre a válasz egyelőre várat magára.

A hatalmi elitnek nincs könnyű dolga az ifjúsággal. A nehézségek nem csupán az életfeltételek drasztikus romlásának következményei. Arról van szó, hogy a fiatal nemzedékkel talán minden más társadalmi csoportnál nehezebb elfogadtatni, hogy a jóléti társadalomban a kapitalista érdekek primátusának feltétlen érvényesítésével lehetséges eljutni. A fiatal nemzedék nem tekinti sorsszerűnek, hogy a rendszerváltás olyan társadalmi állapotokat jelent, amikor az átalakulás minden hozama a magánelsajátítás szférájában jelenik meg, miközben a társadalom nagy részének növekvő terheket kell viselnie. Az ifjúság társadalmi státusza egyszeri és megismételhetetlen. Akinek nem jut megfelelő iskola, lakás és munkahely, aki képtelen önálló egzisztenciát teremteni, annak a távoli jövőbe vetített ígéret vajmi kevés vigasz. Voltaképpen ez a valóságos oka és háttere az ifjúság növekvő kiábrándulásának és elkeseredésének, de annak a látszólagos közönynek is, amit a kollektív politikai cselekvők iránt tanúsít.

A fiatal nemzedék mindmáig türelmesen viseli a reá zúduló társadalmi megpróbáltatásokat. Kollektíve nem lázad, legfeljebb az ország elhagyásának gondolatával foglalkozik, miközben azt is tudja, hogy jobb helyzetbe ezáltal sem kerülhet. Így hát némán és visszafogottan várakozik. Még nem adta fel a reményt, hogy az új politikai elit mégiscsak talál valamilyen, az ifjúság számára is kecsegtető kiutat, vagy legalább a megpróbáltatások további vállalásának értelmet adó, hihető programot mutat fel. A kérdés immár az ifjúság körében is az, hogy kitarthat-e a türelem addig, amíg igazán felsejlik az alagút vége. A jövő ugyanis — akárcsak a közeli jövő is — az ifjúság számára is kifürkészhetetlen. Manapság arról értesül, hogy a társadalmat ismételten önmegtartóztatásra, további áldozatvállalásra szólítják fel. Csakhogy a mai fiatal nemzedék eddig mást sem tapasztalt, mint a folytonos áldozathozatal igényének monoton ismételtetését. Holott az eddigi áldozatvállalás semmi mást nem hozott, mint az áldozatkérés újabb hullámát. Eközben a hatalmi elit is egyre inkább egérfogóba került. Egyre nehezebb kisiklania a mind türelmetlenebbül felhangzó kérdés elől: merre tart az ország és főként hova érkezik, ha azon az úton

halad, amit a hatalmi-kormányzó elitek kijelölnek. Az ifjúság körében pedig egyre inkább nő a gyanú: lehetséges, hogy a hatalmi elitnek nincs is olyan válasza ezekre a kérdésekre, amelyek a rendszerváltozás eddigi kárvallottai — köztük az ifjúság — körében is valamelyes megnyugvást és bizakodást kelthetnének? E gyanú immár bizonyossággá érik.

Jegyzetek

- ¹ Az MTA Politikai Tudományok Intézete 1994 elején végzett 1100 főre kiterjedő országos reprezentatív felvétele a 18–35 éves korosztályokat nemek, települések, iskolázottság és foglalkozási csoportok szerint reprezentálja.
- ² Lásd Gazsó Ferenc: *Nemzedéki helyzetek a rendszerváltásban*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1992. Gazsó Ferenc—Stumpf István (szerk.) *Rendszerváltás és ifjúság*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest 1992.
- ³ Manapság száznál több ifjúsági szervezet működik hazánkban. Az ifjúsági szervezetek azonban nem élveznek tömegtámogatást. A rendelkezésre álló reprezentatív felvételek alapján a fiataloknak nem egészen 3 százaléka tagja valamilyen ifjúsági szervezetnek.
- ⁴ A politikusok alkalmassági rangsora a kormányzati szerepkövetelmények szempontjából 1994 tavaszán a következőképpen festett (százalékban):

1.Orbán Viktor	14,6
2.Horn Gyula	11,4
3.Palotás János	10,8
4.Fodor Gábor	9,8
5.Göncz Árpád	7,8
6.Németh Miklós	2,6
7.Pető Iván	2,3
8.Torgyán József	2,2
9.Kuncze Gábor	1,7
10.Király Zoltán	1,7
- ⁵ A kutatás igyekezett választ keresni arra a kérdésre is, hogy a közeli évek kilátásainak túlnyomóan pesszimista megítélése csupán a mostani válságszituációhoz kötött életérzés-e, avagy a fiatal nemzedék nagyobb távlatban is jórészt borúlátó a személyes életesélyek alakulását illetően. Az empirikus argumentációt ezúttal mellőzve, a végső konklúzió az, hogy a fiatalok pesszimizmusa valamelyest enyhült akkor, ha személyes perspektíváikat nagyobb távlatban szemléli.

